

HACI BEKTAŞ VELÎ' MÂKÂLÂT'INDA AKIL-İMAN İLİŞKİSİNİN DİN FELSEFESİ AÇISINDAN TAHLİLİ

Mehmet ULUKÜTÜK*

Özet

İnsanoğlunun en temel özelliklerinden biri de akıllı bir varlık oluşudur. İnsan, sahip olduğu bu niteliği ile diğer varlıklar arasında öne çıkarak Allah'ın vahyine muhatap olma şerefine mazhar olmuştur. Bu çalışmada öncelikle İslam düşüncesi geleneği ve din felsefesi disiplini bağlamında akıl-iman arasındaki ilişkileri göz önüne sermek amaçlanmıştır. Ardından akıl-iman arasında sağlıklı bir denge kurmanın inanan insanın iç bütünlüğü ve huzuru açısından önemine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda Hacı Bektaş Velî'nin akıl-iman ilişkisindeki düşünceleri hem İslam düşüncesi geleneği hem de din felsefe disiplini bağlamında üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Zira onun iman-akıl ilişkisi hakkında ortaya koyduğu "Ârifler katında iman akıl üzerinedir." önermesi analitik açıdan incelendiğinde hem iman, akıl kavramlarının anlaşılmasında hem de ârif kavramının anlaşılmasında önemli katkıları olacağı muhakkaktır. Hacı Bektaş'a göre, ne akıl kalp ile çatışır ne de insanın inandıklarıyla aklı arasında bir çatışma söz konusu olabilir. Hacı Bektaş iman ile akıl arasında kendine özgü bir harmoni meydana getirmiştir. Bu harmoni sayesinde kendisiyle barışık insanlar, inananlar ortaya çıkacak ve giderek tüm toplum kendi içinde barışık olacaktır. Son olarak Hacı Bektaş Velî'nin akıl-iman ilişkisindeki düşüncelerinin özgünlüğüne ve farklılığına vurgu yapılmış ve bazı karşılaştırmalarda bulunulmuştur. Çünkü onun konuyla ilgili kendine özgü sentezi, dinî epistemoloji alanında yeni araştırma konuları ve tartışma alanları meydana getirecektir.

Anahtar Kelimeler: Akıl, iman, akıl-iman ilişkisi, İslam düşüncesi, din felsefesi, Hacı Bektaş Velî, Makâlât

ANALYSIS OF REASON-FAITH RELATIONSHIP IN TERMS OF PHILOSOPHY OF RELIGION IN THE HACI BEKTASH VELÎ'S MÂQÂLÂT

Abstract

One of the most fundamental features of human beings is that he has wisdom. With this ability, coming into prominence among the other creatures, people have achieved the honor of having the revelation of the God. In this article, it is intended to display the relationships between reason-faith, primarily within the context of the tradition of Islamic thought and the philosophy of religion. Then, it is emphasized that having a healthy balance between reason and faith is important in terms of self-completion and inner peace. As a consequence,

* Öğr. Gör., İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Felsefesi ABD, Malatya/Türkiye, ulukutuk27@hotmail.com

the thoughts of Hacı Bektash Veli on reason-faith requires us to reconsider them with the context of Islamic thought and the discipline of the philosophy of religion. Because, when we look at his thesis with an analytical perspective “For wise, faith is built on reason”, which is made about the relationship between reason and faith, it is certain that it will have prominent contributions to understanding not only the concepts of faith, reason but also to the concept of wise. According to the Hacı Bektash, neither heart conflicts with reason nor there is a disagreement between what people believe and reason. He was able to make a specific harmony between faith and reason. Thanks to this harmony, there will be self-comfortable believers and gradually the whole society will be self-comfortable within itself. Finally the originality and the distinction of Hacı Bektash Veli’s thoughts on the relationships between reason-faith is emphasized and there are some comparisons. For example, his specific synthesis about the matter will bring about new discussion topics and areas within the religious epistemology field.

Keywords: Reason, faith, the relationship between reason and faith, Islamic thought, the philosophy of religion, Hacı Bektash Veli, Maqālāt

Giriş

İnsanı insan yapan temel özelliklerden biri de akıllı bir varlık oluşudur ki o, sahip olduğu bu vasıfıyla diğer canlılar arasında öne çıkarak Allah’ın vahyine muhatap olma şerefine mazhar olmuştur. Sahip olduğu şerefe bağlı olarak da bu dünyadaki seçimlerinden, davranışlarından sorumlu tutulmuştur. Bu sebeptendir ki dinî emirlerle yükümlü olabilmek için muhatapta aranan ilk ve en önemli şart akıl sahibi olmaktır. Vahiy, akıl olmayanları mesuliyet alanı içine dâhil etmez. Akıl bir yandan insanın diğer yaratılanlara nispeten ayırt edici özelliği olurken diğer yandan ise insanın bilinçli her tür eyleminin de nedeni durumundadır. Zira akıl olmadan insanın insan olma özelliği ortadan kalkarken akıl-dışı eylemlerinin de kendisini insanlığından ayıracağı da kesindir. Din alanında aklilik veya rasyonellik derken öncelikle bir yaratıcının varlığına ve O’nun gerek kendi hayatımız gerekse var olan her şeyin hayatıyla ilgili olduğuna inanmanın ma’kul (aklı) nedenlere dayandığını anlatmak istiyoruz diyen Mehmet S. Aydın ifadelerine göre, “Kur’an-ı Kerim açısından irrasyonel olan, iman değil küfürdür. ‘Aklıma yatmıyor ama inanıyorum.’ anlayışı, Kur’an’ın ruhuna tamamen yabancıdır. İslam filozofları ve kelimacıları, Allah’ın varlığı ile ilgili kanıtların her problemi çözmeye, herkesi inandırmaya yetmeyeceğini biliyorlardı. Fakat kanıtların eksikliğini görmek, Müslüman bilginleri hiçbir zaman ‘İman konusunda aklın hiçbir rolü yoktur.’ düşüncesine götürmedi. “Bundan dolayıdır ki Kur’an, ‘Alim, Hakim, Kadir, Murid ve Rahim olan bir yaratıcının eylemleri üzerinde düşünmeyi ve bilgi sahibi olmayı, imana giden yolun başlangıcı saymıştır. Aynı fikrî çaba iman yolunda derinleşmenin de bir aracı olmaktadır.” (Aydın, 1986: 15, 18-19). Buna göre iman insanın hem bilinçli olarak seçtiği bir yol hem de insanın en hayati ihtiyaçlarından biridir. İman bir bütün olarak kişiliğin bir eylemi olduğu için, kişisel hayatın dinamikleri içerisinde yer alır (Tillich, 2000: 17). Kişiliğin kucaklayıcı ve odaklanmış

bir eylemi olarak iman, “çoşkusal”dır. O hem rasyonel olmayan bilinçaltı dürtülerini hem de rasyonel bilincin yapılarını aşar ama yok etmez. İmanın çoşkusal karakteri, onunla aynı şey olmamasına rağmen, imanın rasyonel karakterini dışlamaz ve aynıleştirmeye gitmeksizin rasyonel olmayan çabaları da kapsamına alır (Tillich, 2000: 19).

Akıl ve iman arasındaki ilişkinin mahiyeti ve keyfiyeti sorunu özellikle semavi din mensupları için insanın iç bütünlüğü ve huzuru açısından son derece ehemmiyet arz eden bir konu olmuştur. Bu cümleden hareketle akıl ve iman arasında meydana gelebilecek bir çatışma durumu insanın bizzat kendisiyle çatışma anlamına gelecek ve böylesi bir durum da insanı ruhi/psikolojik açıdan huzursuz ve rahatsız edecektir.

Elinizdeki çalışmada, bu derecede hayati bir öneme sahip akıl-iman ilişkisi, genelde İslam düşünce geleneği ve din felsefesi bağlamında kısaca resmedildikten sonra, Hacı Bektaş Velî'nin belirtilen husustaki kendine özgü yaklaşımının ve problemle ilgili fikirlerinin, anılan bilim dalları bağlamında yapılacak karşılaştırmalarla öneminin ortaya konulması hedeflenmektedir. Burada şunu da belirtmeliyiz ki konuyla ilgili literatür incelendiğinde Hacı Bektaş Velî'de iman-akıl-ilim ilişkileri kısmen incelenmiştir (Bkz. Eğri, 2009; Yeşilyurt, 2003a, 2003b) ancak din felsefesi bağlamında herhangi bir inceleme yapıldığına şahit olunmamıştır. Bu anlamda bu çalışma yerli din felsefesi çalışmalarına bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

İslam Düşüncesinde Akıl-İman İlişkisi Problemi

İman; birçok kişinin zannettiği gibi akıl, düşünce, bilgi temeli olmayan salt Allah'ın hidayetiyle gerçekleşen bir şey değildir. Bilakis o, insan kalbinin hür iradesiyle gerçekleşir. Bir haberin ya da dogmanın sorgusuz, sualsiz körü körüne kabul edilmesi değildir; zihnin ve iradenin canlı bir başarısıdır. Salt keşif ve ilhamla gerçekleşen gizli/ saklı bir teslimiyet değil; inanılacak şeyin muhtevasının saf bir niyet, zihni bir burhân ve vicdanî bir deneyimle bilinçli olarak kabul edilmesidir (Güler, 2002: 53). Kur'an-ı Kerim incelendiğinde onda ta'akkul, tefekkür, tezekkür, tedebür, tefakkuh, şuur, furkan ve nazar gibi aklın fiili kullanımına veya başka bir ifade ile işlevsel akla işaret eden pek çok kavramın bulunduğu görülür (Altıntaş, 2003: 75-96).

Kur'an-ı Kerim'de “iman” kavramı 800'den fazla yerde geçer. İman etmeyi ve inananları nitelemek için “doğru söylemek” anlamındaki “sıdk” kökünün, ayrıca kalbin iman sayesinde huzura kavuşmasını ifade etmek için “şüpheden uzak olarak bilmek” anlamında yakın (yakîn) kökünün türevleri (Bakara, 2/4: Mâide 5/50) ve huzur bulmak, güven duymak” anlamındaki “itmi'nân” kavramı kullanılır (Bkz. Bakara, 2/260: Ra'd 13/28).

Özellikle Sünnî İslam düşünce geleneğinde imanın temellendirilmesinde ve savunusunda en genel anlamda nakil/haber, akıl ve irfân merkezli olmak üzere üç tür kelimeler yapıma biçiminden (vahyî kelimeler-aklî kelimeler-irfânî kelimeler) söz edilebilir.

Vahiy tasdik ile akıl ya da nakil ile akıl arasındaki ilişki bu kelam yapma biçimlerine göre şekillenmiştir. Müslüman geleneğinde teolojik yapılanma süreci, hadisçiler ve bazı fakihler tarafından temsil edilen nakle olabildiğince bağlı rivayet eğilimi, filozoflar ve kelâmcılar tarafından temsil edilen nassın hikmet ve maksadını ön plana çıkaran rey eğilimi ve şeriât, tarikât ve hakikât olgusunu bir süreç olarak gören tasavvufçular tarafından temsil edilen dinsel mükâşefe/tecrübe olmak üzere üç farklı eğilim şeklinde gelişmiştir. Genel olarak “ehlü-l hadis”, “ehlü’r-rey”, ehli’t-tasavvuf şeklinde adlandırılan zihinsel işleyiş biçimleri, sadece iman alanını değil, ibadet ve muamelat konularını da kapsayan bir ayrışmadır (Ay, 2011: 51).

Sünnî düşüncede genel olarak “ehlü’l-hadis ve ehli’l-eser” nitelenmesiyle bir zihniyet oluşturan ve giderek Şafî, Hanbelî ve Zahirî mezhepleri şeklinde teorik yapı-lara dönüşen ve hepsini kapsayacak şekilde “selefi yaklaşım” diye adlandırılan nakilci eğilim, nassı insan aklına alternatif bir bilgi ve bilgi kaynağı olarak düşünmüştür. Bu düşüncenin temelinde Nassın kaynağının Tanrı oluşu yatmaktadır. Selefi eğilimin temsilcilerine göre İslam, akîde ve şeriâttan müteşekkildir. Akîdenin bütün esasları Kur’an’da ve hadislerde açıklanmıştır. Bu konuda akıl yürütmeye ve bireysel içtihadı yer yoktur. Akıl dinî konularda görüş ortaya koyamaz. Şeriât, Kur’an’da açıklanan hükümleri kapsayıcı niteliktedir. Bunları da peygamberin söz, fiil ve takrirleri açıklar. İnançla ilgili konuları tartışmada aşırılığa kaçmamak, bu işe bulaşmamak hatta bu konularda en ideali susmak ve görüş bildirmemektir. Akâid konularında ayet ve hadislerde bildirilenlerle yetinmek, nasıl ve niçin gibi sorular sormaksızın bunları olduğu gibi kabul etmek ve herhangi bir yoruma gitmemek gerekir (Ay, 2011: 52).

Sünnî ilahiyatçıların akıl-vahiy ilişkisi bağlamında temellendirdikleri iman olgusunun omurgasını “kalben tasdik” ifadesi oluşturur ve bu ifade imanı akıl merkezli açıklayanların ortak referansıdır. Kalben tasdik, iradî bir akıl yürütme, muhâkeme ve araştırma faaliyeti sonucunda gerçekleşen bir kabul ve onaya işaret eder. Bu faaliyetin en gözde terimleri istidlâl ve nazar şeklinde ortaya çıkan akıl yürütme tarzlarıdır. Bu akıl yürütme tarzları özellikle Tanrı’nın varlığına ve birliğine ulaşmada birincil öneme sahiptir. İslam kelamının iki büyük düşünce sistemi Maturidîlik ve Mutezîle, Tanrı’nın akıl yoluyla bilinmesini, insan için bir zorunluluk ve sorumluluk olarak görmüştür (Ay, 2011: 55; Kadı Abdülcebbar, 2011: 145-147).

Maturidi, Kitabü’t-Tevhid adlı eserinde söz konusu ettiği, “başkalarının görüşünü körü körüne takip etmenin (taklit) batıl oluşu”, “dini kanıtlarla bilmenin zorunluluğu (delil)”, “bilgi edinme yolları”, “duyusal alanın duyü ötesine kanıt teşkil etmesi”, “bilginin (ilim) savunusu ve düşünme (nazar/akıl)”, “imanda ikrar ve tasdiğin rolü”, “imanın, kalpte veya bilgide (marifet) tasdik oluşu” gibi kavram ve ilkeler, onun akıl ile vahiy ilişkisini, buna bağlı olarak da akıl-iman ilişkisini nasıl yorumla-

dığına ışık tutmaktadır. Bu kavram ve ifadeler, Maturidi'nin, akıl ile iman arasındaki ilişki hakkında ileri sürdüğü görüşlerin entelektüel canlılığına işaret eder (Maturidi, 2002: 3; Altıntaş, 2005: 233-246).

Mutezile ise, Allah'ı bilmenin zorunlu oluşunu, insana sağladığı yarara bağlamakta ve bunu ahlaki bir yükümlülük olarak değerlendirmektedir. Akıl yürütmenin ahlaki bir sorumluluk olarak kabul edilmesinin nedeni, aklın, Allah'ı bilmekten kaynaklanacak zarar ve olumsuzlukları önleme işlevi gördüğü yönündedir. Nass kapsamına giren her şeyin teorik mantıkla yargılanması gerektiğini düşünen Mutezili temsilciler, aklın vahiyle birlikte ahlaki hakikatin aynı ölçüde kaynağı olduğunu, aklın Allah'ın aslı unsuru olarak nakilden üstün olduğunu, İslam'ın temel ilkesi olan Tanrı fikrinin ve O'nun dinî tekliflerinin ancak akılla bilinebileceğini savunmuştur. Bir şeyin iyi veya kötü olduğunun akıl yoluyla kavranabileceğini, zira olaylar arasında sebep sonuç ilişkisinin olduğunu düşünen akılcı tutum, Allah'ın hikmeti gereği bir şeyi diğer bir şeyin sebebi olarak yarattığını, aklın bu sebepleri bulmaya ve bir şeyin iyi veya kötü olduğunu tayin etmeye muktedir olduğunu iddia etmekteydiler. Dinin buradaki katkısı ayrıntılara yönelik olup akıl yoluyla bilinenleri tamamlama ve açıklama ölçüsündedir (Ay, 2011: 61).

Sünnî İslam düşüncesinde iman-akıl ilişkisine yönelik özgün yaklaşımlardan biri de imanın kalp fiillerinden oluştuğuna yönelik tezdır. Bu tez ağırlıklı olarak imanda duygu ve irade boyutunu göz ardı eden, sadece kognitif (bilişsel) bir onaya indirgeyen yaklaşımlara karşı geliştirilmiştir. İmanın sadece zihinsel bir onaydan ibaret görmenin bireysel ve sosyal anlamda ahlaki bir gevşekliğe yol açtığını düşünen İslam düşünürleri, imanın gerçekte duygusal ve iradî bir kararlılık ve bağlılık hali olduğunu savunmuşlardır. Bu bağlamda Hasan Basrî imanın ne sadece gösteriş ne de bir temennî olduğunu, kökleri kalbin derinliklerinde olan ve kişinin pratikte yaptıkları ile doğrulanan bir eylem olduğunu vurgulamıştır (Izutsu, 2000: 206). Bu anlayışa göre iman, bilişsel tasdikle birlikte, kalp fiilleri olan ve iman nesnelere olarak Allah, peygamber, Kur'an, melek ve ahirete yönelik saygı, sevgi, huşu, tazim, korku, güven gibi öğelerin toplamından ibarettir. Başka bir ifadeyle iman, insanın bir bütün olarak varoluşunu hissettiği kalpte gerçekleşen fiiller toplamıdır. İmanı kalp fiilleri bağlamında yorumlayanlar, onu sadece "amentü" de zikredilen teolojik önermelerin kalple onaylanması ve dil ile ifade edilmesi şeklinde tanımlamanın ve sınırlandırmanın, bireyi ahlaki ve sosyal gayelerden uzaklaştırdığını düşünürler. Onlara göre iman hayattan koparılarak dondurulamaz. Bir amentünün teorik olarak kurgulanan formüllerine hapsedilemez. Bütün bunların ötesinde iman, ahlaki değerlerle yüklü eylemler yaratan varoluşsal bir içerik taşır. Zira Kur'an, bireyin, kendine, insanlığa ve Tanrı'ya karşı ahlaki sorumlulukları üzerinde hassasiyetle durmakta ve nihai anlamda bunların insanı huzura ve kurtuluşa erdireceğini salık vermektedir (Ay, 2011: 65).

Din Felsefesinde Akıl-İman İlişkisi Problemi

Dinî inançların tasdik edilmesinde aklın herhangi bir rolünün olup olmadığı ve eğer varsa bunun ne türden bir rol olduğu şeklindeki bir dinî epistemoloji sorusuna verilen cevap açısından günümüz din felsefesinde birbirinden farklı üç anlayış vardır. 1) Katı akılcılık 2) İmançılık (fideizm) 3) Eleştirel akılcılık. (Bkz. Peterson, 2006: 55-67) Hilmi Ziya Ülken de benzer bir üçlü ayırmada bulunmaktadır. a) Kömürçünün inancı, b) Dogmatik aklın inancı, c) Tenkitçi aklın inancı (Ülken, 1958: 230).

Katı akılcılık, bir dinî inanç sisteminin uygun bir biçimde ve rasyonel bir şekilde kabul edilmesi için, o inanç sisteminin doğru olduğunu, her makul kişiye inandırıcı gelecek şekilde kanıtlamanın mümkün olması gerektiğini savunan görüştür (Yaran 1997: 219). Katı akılcılığın en önemli savunucusu İngiliz matematikçi ve felsefeci W. K. Clifford olup ona göre herhangi bir şeye delilsiz inanmak herkes için her yerde daima yanlıştır (Clifford, 2006: 132). Bu düşünceye göre rasyonel olmadıkça hiçbir din kabul edilemez; bir delil ile desteklenmedikçe hiçbir din, hiçbir inanç rasyonel olamaz (Özcan, 1999: 158).

İmançılık (fideizm) farklı şekillerde tanımlanabilmekteyse de kısaca dinî inanç sistemleri rasyonel değerlendirmeye tabi değildir. Örneğin, Tanrı'nın var olduğuna ve bizi sevdiğine imanımızın olduğunu söylemek, bunu herhangi bir kanıtta veya akıl yürütmeye dayanmayan bir biçimde kabul ettiğimizi ve Tanrının bize sevgisini kanıtlamakla veya karıştının kanıtlanmasıyla uğraşmayı da reddettiğimizi de söylemektir. Fideist diğer bir deyişle katı imancı görüşün en önemli temsilcisi olan Sören Kierkegaard, 'Eğer kendimi... iman dairesinde tutmak istiyorsam, nesnel kesinsizliğe sıkı sıkıya tutunmaya kararlı olmalıyım.', diyerek (Yaran, 1997: 220) imanda kanıtın da akıl yürütmenin de anlamsızlığına işaret eder.

Eleştirel akılcılık iki bakımından "eleştirel" sayılmaktadır. Biri dinî inanç sistemlerine yönelik öbürü de aklın gücüne yönelik eleştirelliktir. O, dinî inanç sistemlerini eleştirmede veya eleştirel olarak değerlendirmede aklın rolünü vurgular (Yaran, 1997: 223). Günümüz din felsefesi ve epistemolojisinde kullanılan eleştirel akılcılık terimi daha ziyade Karl Popper'in yazılarına dayanır ve onun kullanımına benzer bir anlam taşır. Eleştirel akılcılıkta, fideizme benzemeksizin dinî inanç sistemlerinin rasyonel olarak eleştirilmesi ve değerlendirilmesinin mümkün olduğu kabul edilir (Yaran, 1997: 222).

Hacı Bektaş Velî'de İman-Akıl İlişkisinin Din Felsefesi Açısından Tahlili

Hacı Bektaş Velî'in düşünce sisteminde iman önemli ve öncelikli bir kavramdır. Bu nedenle iman, her çeşit bireysel tutum ve davranışın teorik temelini oluşturmaktadır. O, kulun Allah'a kırk makamda ulaşip dost olacağını, bunların şeriat-

ta, tarikatta, marifette ve hakikatte onar makam bulunduğunu söyler. Hacı Bektaş Velî'nin Makâlât'ında da dört kapı kırk makam, şu şekilde ele alınmaktadır: "Kul, Çalab Tanrı'ya kırk makamda irer, dost olur. Onı Şeriat içinde, onı tarikat içinde, onı marifet içinde, onı hakikat içindedür" (Velî, 2007a: 68). Şeriatteki on makamın ilkinin "iman getirmek" olduğunu bildirerek bu hususta ayet ve hadislerden delil getirir (Velî, 2002: 66). Buna göre iman ve her çeşit tutum ve davranışı da önceler. Gerçek anlamda bir iman taşımayan bireyin, son anlamda tutum ve davranışlarının da dinî evrende bir anlamı olmamakta, daha açık bir anlatımla imandaki bir çarpıklık ve gerçek dışılık tutum ve davranışların hükümsüz kalmasına neden olmaktadır (Velî, 1996: 193-194).

Hacı Bektaş Velî'nin felsefesinde iman, hakikatin kalp ile onaylanması ve dil ile anlatımı/ikrar olarak tanımlanır.

"Ve ger ni gönli gözi irmezse
Dil ile hoş şehadet vermez ise
Bayk bilün ki oldur bellü kafır
Mukim olsun gerek ol, ya müsafir (Velî, 2002: 302).

Makâlât'ın manzum tercümesinde, imanın sözlü anlatımı önemli bir rükün olarak öngörülmekte ve şehâdeti terk etmeyi küfrün belirtilerinden sayılmaktadır. Çünkü şahâdet getirmek insandan, kulun derecesini yükseltmek ise Allah'tandır (Velî, 2002: 302). Amennâ terimi sözlü anlatımın/ikrarın standart terimidir (Gölpınarlı, 1992: 40). Hacı Bektaş Vilâyetnâme'sinde aktarıldığı şekliyle Velî'nin kerametini görenler, imana gelmişler, Allah birdir, Muhammed onun elçisidir ve padişahımız da Hacı Bektaş Hünkârdır şeklinde bir ikrarda bulunmuşlardır (Gölpınarlı, trs: 12). Hacı Bektaş'a göre imana ikrarın kalbi bir kabullenişe/tasdik eşlik etmesi ve belli ölçüde kesinlik taşıması da gerekmektedir.

"Cehenneme giren gümandır.
İmanın şehri aydınlıktır.
Şehir dediğim kalptir.
Buna inanmayan kelptir;
kelp dediğim nefistir" (Bkz. Yüksel ve Savaş, 1997: 75).

Çünkü dili ikrar edip de kalbiyle tasdik etmeyen münâfıktır ve münâfıklar cehennemin en alt katında yer alacaklardır (Velî, 2002: 177). Bir başka anlatımla imanla ilgili olarak, sözlü anlatımla kalbi kabulleniş arasındaki uyumsuzluk kabul edilemez (Velî, 2002: 68). Kalbin tasdiki ile dilin ikrarı arasında tesis edilen bu birlik, imanın özünü oluşturmaktadır. Zira Hacı Bektaş Velî'ye göre insanın bir iç dünyası bir de dışa yansıyan yönü vardır. Allah-insan ilişkilerinde insanın mücbir sebeplerle de olsa bu iki dünyası uyumsuzluk göstermemelidir. Bugün "kalp ile tasdik, dil ile ikrar" şeklinde dile getirilen bu birlik, imanın özünü teşkil eder (Velî, 2002: 68).

Hacı Bektaş Velî İmam Cafer-i Sâdık'ın yolundan gitmiş, iman kavramını akıl üzerine kurmuştur (Savaşçı, 2004: 34). Onun eserlerinde imanın akli temellerine güçlü vurgular mevcuttur ve son tahlilde iman akıl temelinde açıklanmaya çalışılır.

Kuşkusuz kalp, imanda önemli bir fonksiyon icra eder. Hakkın yabanda değil, insanda aranması gerektiği ifade edilerek insanın kalbini temiz tutması tavsiye edilir (Derviş Ruhullah, 1340: 39, ayrıca bkz. Yeşilyurt, 2003b: 21).

Bununla birlikte Hacı Bektaş'a göre iman, yalnızca kalple de ilişkili değildir. Çünkü iman yalnız beden ve yalnız kalp ile ilişkili olarak da açıklanamaz. Velî'ye göre iman akıl üzeredir. Bu husus Makâlât'ın manzum tercümesinde şöyle ifade edilir:

Çalap'dan iman hoş atadır,
Dise can üzre, ten üzre hata'dur.
İman akıl üzredür arif katında,
Pes andan sonra her bir sıfatında (Velî, 2002: 197).

Bektaşilik/Alevilik teolojisine göre Allah, cümle kâinatı kendi özünden yaratmıştır. Geliş Hakk'tan olduğu gibi dönüş de Hakk'adır. Rabbü'l-âlemîn, yani âlemlerin Rabbi, gizli bir hazineyken görünmek, bilinmek istediği için evreni ve insanı yaratmıştır. İnsan bu yüzden yaratılmışların en onurlusudur (eşrefü'l-mahlûkât). Bu, bilme ve görme eylemini gerçekleştirecek olanlar, İslam'ın güzel ahlakı tamamlamak için geldiğine inananlar ve bu ahlakla ahlaklanan insanlar olacaktır. Bu da imanın akıl üzere kurgulanmasıyla olanaklıdır. (Savaşçı, 2010: 410) İmam Cafer-i Sâdık'ın akıl ölçütünden hareket eden Bektaşiliğin/Aleviliğin bu ilkesi Serçeşme Hz. Hünkâr tarafından da Makâlât'ında "İman akıl üzeredir" şekilde müteaddit defalar yinelenir. Gerek İmam Cafer'in olsun, gerekse Serçeşme'nin olsun merkezileştirdikleri bu akıl ilkesi ise Kur'an-ı Kerim'in Yunus Sûresi'nin 100. âyetinin ikinci kısmıyla birebir örtüşmektedir: Akıllarını kullanmayanlar üzerine Allah bir azap yükler (Savaşçı, 2010: 413).

Hacı Bektaş'da imanın akıl üzere olduğunun ve kalp ve dille tasdikinin ve onun amelle ilişkisinin bir başka ifadesi ise şöyle dile getirilir; "(...) Ârifler katında iman akıl üzeredir. Fakat imanın herkesçe bilineni; kalp ile tasdik, dil ile ikrar olduğudur. Kim ki Çalap Tanrı'ya olan inancını kalp ile tasdik etmez ise mutlâk kâfir olur. (...) veyahut dili ile ikrar edip de kalbiyle tasdik etmezse ona da münâfik denir. (...) amma ibadet ve tâata gelince: amel imandan ayrıdır. Ve iman tâattır (imanın kendisi bir tâattır). Değme tâata iman ermez; küfür de günahdır, amma değme günah küfre ermez" (Velî, 2002: 176-177).

Hacı Bektaş'da iman ile akıl arasındaki ilişki bir şehir metaforuyla açıklanmaya çalışılır. Bu metaforda insan bir şehirdir ve bu şehrin iki sultanı bulunmaktadır. Bu sultanların ilahî yardıma erişeni/rahmânî olanı akıldır ve iman da aklın vekili olarak

değerlendirilmektedir (Velî, 2002: 197). Bu açıklama açık biçimde dinî inanca rasyonel bir boyut önerrmekte; imana akli bir doğrulama ve kesinlik atfediyor görünmektedir. Hacı Bektaş'a göre iman kesin olmalıdır ve gerçek bir imana şüphe sokmak kolay değildir (Velî, 1996: 9). Zira Rahmân'ın aslı iman, Şeytân'ın aslı şüphedir (Velî 2002: 177). Bu durumda eğer şüphe gelirse, iman gider; iman gelirse de şüphe giderilmiş olur (Velî 2002: 254). Çünkü iman akilla ilişkilidir; akıl ise sultandır ve ten içinde imanın naibidir. Sultan giderse naibin varlığı da düşünülemez. "(...) İman bir hazinedir. İblis (Allah'ın laneti üzerine olsun) bir hırsızdır. Akıl hazinedardır (...) İnsan koyundur ve akıl çobandır ve İblis kurttur (...) Şimdi yaradan Tanrı'ya inanmak imandır (...) Ve hem Tanrı'nın meleklerine inanmak imandır (...) Ve dahi Tanrı dostlarına inanmak imandandır" (Velî, 1996: 9).

Hacı Bektaş Velî'nin anlayışında 'iman'la birlikte 'ilim' de önemli bir yer tutmaktadır (Öztürk, 1992: 111-112). Onun inançla ilgili tanım ve açıklamaları incelendiğinde, bilim ve imanın birbirini tamamladığı görülmektedir. Bilmek manasına gelen bilim, Makâlât'ta şeriat makamlarından ikincisi, marifet makamlarından yedincisi olarak geçmektedir. Birinci makamı iman, ikinci makamı ilimdir, der (Velî, 1996: 11). Velî burada, geleneksel anlayışın aksine, şeriatın ilk makamı olarak bilim öğrenmeyi göstermekte, diğer İslam şartlarını bunun ardından anmaktadır. Makâlât'ta, ilmin yeri göğüstür. Göğüs ise, gönlün bulunduğu yerdir.

Hacı Bektaş'ın, 'imanın akıl üzere olduğu' gerçeğini âriflerin bilebileceğini ifade ettiği cümlesinde 'ârif kavramına özel bir vurgu yapılmıştır. Hacı Bektaş ârifleri şöyle anlatır. "Ârifin aslı sudan, suyun aslı cevherden, cevherin aslı da Tanrı'nın kendi kudretindedir. Bunların aslı sudandır ve bular mâ'rifet kavmidir... , ... ve hem suyun aslı yeşil gevherdendir ve ol gevherün aslı Çalap Tanrı'nın kendü kudratındandır, pes anıncün âriflerü Tanrı Tabaraka ve Tâala sever, zira kim aslıdır; pes aslı aslı sevmek acep değildir..." (Çoşan, 1986: 11). Ârif müşahâde ilmüne vâkıftır. Vahdet ehlidir. Makâlât'ta geçtiği üzere "... ve ilkin tefekkür sohbet ve vilayet beklemek ve ayne'l-yakîn ârifleründür..." (Çoşan, 1986: 57).

Âriflerin özelliği, ilmi irfâna dönüştürmüş olmalarıdır (Eğri, 2010: 328). İrfân, edeple girilen dergâhlarda tasavvuf eğitiminin bir sonucu olarak elde edilen ve vehbî olan bir kalp ve gönül yeteneğidir. Sezgi, tecrübe ve manevi yolla elde edilen bir bilgidir (Cebecioğlu, 1997: 399). Buradan da şu sonuç çıkmaktadır ki Hacı Bektaş Velî'nin söz konusu ettiği ve imanın ön koşulu haline getirdiği akıl, matematiksel ve kuru bir akıl değil, manevi eğitimle elde edilen ve ilmi irfâna dönüştüren bir akıldır. Onun geliştirdiği bu imana ulaşma yolunda bilim, irfân ve iman önemli menziller konumundadır (Eğri, 2010: 328). Hacı Bektaş Velî bu durumu şöyle ifade eder: "... bilmek gerektir ki, âriflerin ibadeti hem tefekkürdür, hem de dünya ve ahireti terk etmektir." (Velî, 2007a: 52). Tefekkürü ibadet olarak, ibadeti tefekkür olarak görmek

hem fideizmle ve katı rasyonalizm arasında sıkışan Batı düşüncesi için hem de Sünnî İslam düşüncesindeki akıl-nakil gerilimleri için tamamen kendine özgü önemli bir sentezdir.

Hacı Bektaş, yol göstericiliği sebebiyle ilmi, yıldızlara benzetir. Nasıl ki kullar açık ve bulutsuz bir havada yollarını kolayca bulurlar, gerçek ilim sahipleri de Hak'tan yana yol bulurlar. Hacı Bektaş'a göre, ilim sahipleri olmasa Hak'tan yana yol bulunamaz. Dolayısıyla âlimleri, ana ve babadan daha iyi ağırlamak gerekir. Çünkü Hacı Bektaş'a göre anne-baba, çocuklarını dünya sıkıntılarından korur. Âlimler ise Müslümanları ahiret belâsından, cehennem ateşinden ve sıkıntısından korurlar. O, "Nesneler can ile can ise bilgi ile dirilir." diyerek, "Bir kimsede akıl, mârifet, ilim olmaz ise, Hak'tan yana nasıl yol alıp, yolunu nasıl görecektir? Eğer âlimler olmasa, Allah'a giden yolu kim, nasıl bilebilirdi?" der (Veli, 1996: 54).

Hacı Bektaş'a göre akıl, imanın koruyucusu ve Allah'ın yeryüzündeki terazisidir (Veli, 2007a: 72). İnsan akıl terazisi ile iyi ile kötüyü, faydalı ile zararlıyı, dost ile düşmanı tartabilir. İnsanın inandığı değerleri kendisine ve başkalarına karşı savunabilmesi, şüphe ve tereddüde düşmemesi, inancın devamlılığını sağlaması açısından önemlidir (Eğri, 2010: 329). İnanıcı akılla bütünleştiren Hacı Bektaş Veli, aklın önemini anlatırken konuyu insanın yaratılışına kadar götürür. Ona göre akıl ve düşünme yeteneği insanın yaratılışını tamamlayan en önemli niteliklerdendir (Eğri, 2010: 330). Hacı Bektaş Veli, Makâlât'ında şöyle söyler: "Allah insana can ve akıl vererek onun yaratılışını tamamladı. Kişiye en büyük devlet; edep, akıl ve güzel ahlakıdır. Yeryüzünde akıl ölçüsünden iyi bir şey yoktur. Çünkü her iyi şeyi bilen ve buyuran akıldır. Bu nedenle akıl beden için sultan; gönül için rahatlıktır. Tanrı Teâlâ'nın insana verdiği bunca ululuk, bunca nûr, bunca kerâmetin hepsi akıl bereketindedir" (Veli, 2007a: 129). Bu akıl, Hacı Bektaş Veli'ye göre gönülle çatışan değil onunla her dem hemhal içindedir. Zira akıl gönül şehrinin sultanıdır. Gönül aynı zamanda edeb ve güzel ahlakın da yeri olması nedeniyle, akıl ile amel gönülde birleşmişlerdir (Eğri, 2010: 330). "Pes imdi kimün ki gönlinde akıl nûru var ise febiha (ne güzel) ve illâ kim yok ise kendüye dahi hayrı yokdur. Çalab Tanrı katında yiri yoktur" (Veli, 2007a: 129). Akıl nûruna sahip bir kişinin kendisine hayrının dokunması öncelikle iman sahibi olması ile mümkündür. Hacı Bektaş Veli bu tespiti yaptıktan sonra akıl nimetinin faydalarını daha da somutlaştırmakta, aklın tamamlığına dair nesnel ölçüler getirmektedir. Ona göre bir kişinin aklının tamam olduğunu gösteren üç şey; "kendini bilmek, toprak olmak ve kabri mesken edinmektir" (Veli, 2007a: 126-129).

Hacı Bektaş Veli'nin akıl ve imanla ilgili söyledikleriyle İmam-ı Âzam Ebu Hanîfe'nin aynı konudaki görüşleri arasında önemli paralellikler vardır. Ebu Hanîfe için de akıl, iman için gerekli bir şarttır. Akıl olmadan sahih bir iman gerçekleşmesi

mümkün değildir. İnsanın yaratılışı (fitrat) da esasen bunu gerektirir. Çünkü insan, küfür ve imana sahip olmaksızın yaratılmıştır. Allah, insana akıl vermesi ile birlikte onu muhatap almış; imanı emredip küfrü yasaklamıştır. Böylece insanlar da, kendilerine bahşedilen akılları sayesinde, kanıtlarıyla birlikte Allah'ın varlığını ve birliğini onaylamışlardır ki işte bu, onların imanıdır (Ebu Hanife, 1992: 56).

Hacı Bektaş'ın insanlar için kullandığı birtakım vasıflar vardır. Bunlardan biri "âkil" yani "akıllı olma" sıfatıdır. O akıllı kişinin üç beğçisinin bulunduğunu, bu üç beğçinin gönülden rızayı ve dünya sevgisini çıkaracağını, şeytanın da bu üç erdemden (sabır, hayâ, kanaat) korktuğunu ifade eder (Veli, 1996: 31).

Hacı Bektaş insanla kâinat arasında bir münasebet kurar ve bu münasebeti, insan vücudunu evrenle mukayese etmek suretiyle göstermeye çalışır: "İnsanın başı Arş'a benzer. Dünyada gök var, yer var. İnsanın da arkası göğe, tabanı yere benzer. Akıl aya, marifet güne, ilim yıldızlara benzer. Hem yedi kat gök vardır. İnsanın teni dahi yedi kattır. Deri, et, kan, damar, sinir ... Dünyada bulut var, yağmur var. İnsanda kaygı buluta, gözyaşı yağmura benzer" (Veli, 1996: 46, ayrıca bkz. Aytaç, 2006: 178).

Hacı Bektaş'a göre iman sürekliliği (Hacı Bektaş'ın ifadesiyle imanın muhafızı), başta ilim olmak üzere edep, hayâ, utanma, sabır gibi erdemlerle kuşatılmasına bağlıdır (Veli, 2002: 197). İmanın teorik temellerinin ötesinde bir takım ahlâkî davranışlar setiyle açıklanması, imana pratik bir çerçeve önermekte ve insanın ahlâkî davranışlarından hareketle imanı doğrulama imkânı vermektedir. Ahlâkî bir bakış açısından imanın nedeni artık edep olmaktadır ve inanan kişi kin, garaz gibi kötü davranışlardan uzak kalmalıdır. Çünkü edebi olmayanın imanı da olmaz (Yeşilyurt, 2003b: 22). Bu ise imanda davranış ve tutumların önemi yanında onun ahlâkî boyutunu da öne çıkarmaktadır. Hacı Bektaş'ın imanın ahlâkî temellerine dikkat çekmesi hem dikkat çekici ve hem de oldukça önemlidir. Çünkü O, iman ile kötü huyları barındırma arasında çelişki görür. Böylesine bir kötülük içinde bulunan birinin Tanrı'nın kitaplarına ve tebliğlerine inandım diyebilmesini tam bir tutarsızlık olarak değerlendirir (Veli, 2002: 178).

Hacı Bektaş Veli'de imanın mahiyeti ile ilgili, din felsefesi veya İslam düşünce geleneği içinde yapıla geldiği şekilde analitik tahlillere yer yoktur. O, iman ile ilgili teorik tahliller yerine bir aksiyon insanı olarak nelere iman edileceği konusunu daha çok önemsemiş gözükmektedir (Bozkurt, 2008: 45). Ancak bu durum Veli'nin ifade ettiklerinin din felsefesi veya sistematik kelim disiplinini açısından incelenemeyeceği anlamına gelmemelidir. Zira onun imanın mahiyeti ve akılla ilişkisi hakkında söylediklerinin, günümüz din felsefesinde önemli sorunsallardan biri olan iman-akıl ilişkisi konusunda mühim ufuklar açacak vasıfta olduğunu düşünüyoruz.

Makalemizin din felsefesi açısından akıl-iman ilişkisi kısmında gördük ki bu konuda en temelde üç görüş bulunmaktadır: Katı akılcılık, katı imancılık (fideizm) ve eleştirel akılcılık. Şimdi Velî'nin özellikle de Makâlât'ında akıl ve iman konusunda söylediklerini din felsefesindeki akıl-iman ilişkileri konusunda nereye konumlandırabiliriz?

İman-akıl ilişkisi bağlamında bu sözleri değerlendirdiğimizde Hacı Bektaş Velî'nin akılcı bir iman anlayışı olduğunu söyleyebiliriz. Ama bundan hiç bir zaman “katı akılcılığı” kastetmiyoruz. Akıl süzgecinden geçmiş, söz ile ifade edilmiş ve kalpte de hissedilmiş bir imanın gerekliliğinden bahsederken Hacı Bektaş Velî'nin Sünni terminolojinin, “İman, kalp ile tasdik dil ile ikrardır.” şeklindeki klasik iman tanımıyla birebir örtüşmesi dikkat çekicidir. Benimsenmesi ve inanılması gereken nesne ne olursa olsun bu kabullenenin içten ve kalbi olması ve dille anlatımı temel koşul olarak görülmektedir (Yeşilyurt, 2003a: 15). Hacı Bektaş Velî, ne fideistler gibi imanın akli sorgulamalara kapalı olduğunu düşünür ne de imanın mutlaka salt rasyonel bir delile dayalı olarak kabul edilebileceğini savunur. Hacı Bektaş Velî'ye göre iman bir akıl işidir ancak bu, imanın kabulü noktasında değildir. Onun akli sorgulamaları imanın haklı çıkarımına yönelik değildir; zaten haklı ve kabul edilmiş bir imanın gerekçeleridir (Bozkurt, 2008: 50). Bu cümleden hareketle, Hacı Bektaş Velî ne katı imancılık tarzındaki bir iman anlayışını tasvip etmekte ne de imanı salt akli bir temele dayandırmaktadır. “Ârifler katında iman akıl üzerinedir.” derken hem irfânî tarzda bir imanı öne çıkarmakta hem de imanı akıl üzerine inşa etmektedir. Ona göre akıl, imanın insanda meydana gelmesi aşamasında değil, insanda oluşan imanın ancak akılla muhafaza edileceğine yönelik bir vurgudur.

Hacı Bektaş'ın iman tanımlaması ve akıl-iman ilişkisinde ortaya koyduğu görüşlerinden hareketle onun ‘tahkiki imancılık’ olarak adlandırabileceğimiz bir görüşün savunucusu olduğunu söyleyebiliriz. İmanda aklın yeri ve rolüne ilişkin epistemolojik anlayışlardan katı akılcılık ve katı imancılık olarak fideizm, ister bağımsız rasyonel düşünce isterse dinî inanç ve tefekkür adına olsun, ne tam olarak mümkün ne de gerçekten zorunlu, geçerli ve arzu edilir anlayışlardır. Bunların ikisi de birçok yönden eleştiriye açık gözükmektedir. Bunlara karşın, dinî inanç sistemlerinin rasyonel ve eleştirel olarak değerlendirilebilmesinin hem mümkün hem de gerekli olduğunu, bununla birlikte bu değerlendirmenin lehte ve aleyhteki sonucunun herkesi bağlayacak kesinlikte olmasının da mümkün de gerekli de olmadığını savunan yeni bir dinî epistemoloji anlayışı olan eleştirel akılcılık, hem felsefi ve rasyonel, hem de dinî ve İslamî açıdan daha doğru ve tatmin edici gözükmektedir. Bunlara karşın tahkiki imancılık, rasyonel düşünce, değerlendirme ve hatta imkân nispetinde delillendirmeyi teslimiyet varan bir imanın başında görmektedir (Yaran, 1997: 235-236). Hacı Bektaş “Ârifler katında iman akıl üzerinedir.” derken akıl-iman arasındaki ifrat

ve tefrit noktalarını aşır hem dinî hem de insanî açıdan daha dengeli ve vasat bir yola işaret etmektedir. Hacı Bektaş akli imanla, imanı da akılla ilişkilendirerek bunu da arifler katında olduğunu ifade ederek hem katı imancılıktan hem de katı akılcılıktan uzaklaşmıştır. Tahkiki imancılık da hem katı imancılığın hem de katı akılcılığın ek-sik ve tutarsız taraflarının meydana getirdiği rahatsızlıklar neticesinde ortaya çıkmış üçüncü bir yoldur.

Hacı Bektaş'ın imanı kalp ile tasdik dil ile ikrar şeklindeki tanımlamasındaki “tasdik” kavramının semantik ve terminolojik açılımlarına baktığımızda bu durum daha yakından anlaşılabilir. “Tasdik” şahıslarla ilgili kullanıldığında hem söyleyenin hem de söylenen şeyin doğruluğunu kabul etme anlamına gelir. Ancak bu kabul, onların doğruluğunun tanımlanmasına ve bilinmesine dayanan bir kabuldür. Tasdik, ifadeler özellikle dinî ifadelerle veya önermelerle ilgili kullanıldığında, bir ifadenin doğruluğunun hem içte hem de dışta kabul edilmesi, yani o ifadenin doğruluğunun hem zihnen kabul edilmesi, hem de onun davranışlara yansıtılarak bizzat dışarıda gerçekleştirilmesi anlamını dile getirmektedir. Kısaca söylenecek olursa tasdik, bir hakikati a) tanıma ve bilmeyi, b) kendine mal etmeyi yani benimsemeyi, c) doğrulama, teyit etme ve ispat etmeyi, d) gerçekleştirmeyi dile getirmektedir. Bütün bu açıklamalarda dikkat çekilen ve vurgulanan husus ise, tasdik eden kimsenin, tasdik ettiği şeylerle ilgili bilgiye sahip olması ve onları ruhen benimsediği gibi, davranışlarıyla da gerçekleştirmesi ve desteklemesi gerektiğidir. O halde, bir şeyi “tasdik ederim” demek, onu hem zihnimde hem de gerçekte, yani zihin-dışında kabul ederim demektir. Bir başka deyişle, o şey hakkında zihnimde düşündüklerimle, gerçekte ortaya koyduklarım ve onunla ilgili ifadelerim birbirine uygundur; aralarında tezat yoktur. Yani içim dışıma uymaktadır, demektir (Özcan, 1992: 85-86). İmanın, kendisi marifetiyle tanımlandığı tasdik, herhangi bir haberi haber verenin haberini, hükmünü, samimi bir benimseme ile kesin olarak kabul edip haberi ve haberin sahibini yalanlamaktan emin kılmaktır. Tasdikin hakikati, haberin ve haber verenin doğruluğu ile ilgili içten samimi bir benimseme ve kabul olmaksızın kalp (akıl) de meydana gelen bir nispet onaylaması değildir; aksine tasdik, “teslim olmak” anlamına gelecek bir şekil ve ölçüde içten samimi bir benimseme (iz'an) ve kabuldür (Taftazânî, trs: 187). Dolayısıyla iman, salt teorik tasdiki bir bilgi değil; onu da aşan, içinde teslimiyeti, samimi bir benimsemeyi de içeren ve bu yönüyle de bilişsel ve varoluşsal boyutları olan bir gerçekliktir.

Hacı Bektaş, tasdik kavramının bu anlamına uygun olarak imanı hem zihinle (akılla) ilişkilendirmekte hem de amelle (davranışlarla) ilişkilendirmektedir. Bu ilişkilendirme iman-akıl ilişkisini de yeniden düşünmemizi gerektirmektedir. Buna göre iman mutlaka hem içsel olarak yani aklî, zihnî, kalbî olarak kabul edilmeli ve hem de içselin dışa yansımaları olarak amelle tamamlanmalıdır. İmanın amelle tamamlanması

da aklın bir gereğidir. Zira kabul edilen, inanılan şeylerin amellerle tasdik edilmesi de aklın bir çelişki anlamına gelmektedir. Velî bu noktayı görmüş olmalı ki “Arifler katında iman akıl üzerinedir.” derken diğer yandan bu imanın ameli salih de tamamlanması gerektiği konusunda ısrarla durmaktadır.

Diğer taraftan Hacı Bektaş’ın imanını hem akıl hem de amelle ilişkilendirmesi din felsefesinde imanın mahiyetiyle ilgili kavrayışlar arasında da bir uzlaşma ortaya çıkarmaktadır. Günümüz din felsefesinde imanın mahiyetiyle ilgili kavrayışlardan birine göre, iman, aslı olarak, bir takım önermesel doğrulukların tasdiki şeklinde düşünülmekte iken diğerinde ise, varoluşsal bir ilişki, kişiler arası bir bağlanış ve tecrübi bir akt olarak görülmektedir (Uslu, 2004: 12-13). Hacı Bektaş Velî, imanını hem akıl (inanılan şeyleri tasdik etmek) hem de amelle (inanılan şeyleri yaşamak, tecrübe etmek) açıklayarak hem önermesel imanın kuru bir doğrulamacılıkla aynı anlama gelen salt tasdik etmekten hem de bilgisiz ve akılsız bir yaşantı, tecrübe hali olan önermesel olmayan iman anlayışından ayrı durarak bu ikisi arasında kendine özgü bir sentez yaratmıştır.

Sonuç

Hacı Bektaş’ın iman-akıl ilişkisinde kurduğu diyalektik yapının dayandığı dinamikler açısından konuya bakıldığında son derece özgün bir modelle karşılaşılmaktadır. Hacı Bektaş Velî klasik İslam düşüncesinde iman-akıl ilişkilerinde dile getirilen nakil/haber merkezli, akıl/nazar merkezli ve kalp merkezli bir modelden ziyade hem gönlün hem ilmin hem de aklın el ele vererek meydana getireceği harmoniye işaret etmektedir. Hacı Bektaş Velî “Nesnelere can ile can ise bilgi ile dirilir. Bir kimsede akıl, marifet, ilim olmaz ise, Hak’tan yana nasıl yol alıp yolunu nasıl görecek? (Velî, 1996: 54) ifadeleriyle imanda ilmin altını çizerek “(...) Arifler katında iman akıl üzeredir. Fakat imanın herkesçe bilineni; kalp ile tasdik, dil ile ikrar olduğudur. Kim ki Çalab Tanrı’ya olan inancını kalp ile tasdik etmez ise mutlak kâfir olur. (...) veyahut dili ile ikrar edip de kalbiyle tasdik etmezse ona da münafık denir.” (Velî, 2002: 176-177) ifadeleriyle imanda aklın ve tasdik önemi vurgulamakta; “Pes imdi kimün ki gönünde akıl nûru var ise febiha (ne güzel) ve illâ kim yok ise kendüye dahi hayrı yokdur” (Velî, 2007a: 129) ifadeleriyle de gönüldeki akıl nurundan bahsederek gönül-akıl karşıtlığının kendi katında bir anlamının olmadığından bahsetmektedir. Hacı Bektaş Velî, aklı, beden için sultan; gönül için de rahatlık olarak yorumlaması, onun yolunu tutan ârifleri de etkilemiş, Kaygusuz Abdal ve Hayalî Baba gibi pek çok Bektaşî büyüğü akıl ve imanını birbirinden ayırmamışlardır. Tasavvufî ve irfânî bir gelenek olan Bektaşîlik akli aşkla da birleştirmiş, insanı kuru bir akılla da yalnız bırakmamıştır. Cebbar Kulu gibi dervişler akıl, rûh, nefis, iman ve ilim gibi kavramları eşine az rastlanır metaforlar eşliğinde açıklayarak, Anadolu’nun akıl ve iman algılayışını zenginleştiren önemli katkılarda bulunmuşlardır (Eğri, 2010: 344).

Hacı Bektaş'ın makale boyunca ortaya koymaya çalıştığımız iman-akıl hakkında görüşlerinden hareketle şunu ifade edebiliriz ki karşımızda tamamen kendine özgü bir iman anlayışı vardır. Bu iman anlayışından insana ait her şey bir harmoni içindedir. İnsanın kalbi, gönlü, akli ve davranışları arasında bir uyum ve ahenk vardır. Ne akıl, kalp ile çatışır ne de insanın inandıklarıyla akli arasında bir çatışma söz konusu olabilir. İnsana ait olan, insan için olan, insanla bir anlam ve değer kazanan hiçbir şey insana ait olan çatışamaz. Canlılar içinde yalnızca insan özgür iradesiyle iman edebilir. İnsanın özgür olması onun akıllı bir varlık olması dolayısıyladır. Akli olmayanın özgürlüğü nasıl olacaktır? İmanda aklın olmadığını iddia etmek, insanın özgürlüğü ve akıllı bir varlık olması gerçeği ile nasıl izah edilebilir? İman edilen şeylerin insanın hayatına yansıtılmaması ise akli olarak bir çelişki değil midir? İşte Hacı Bektaş inananların hayatta böylesi çelişkiler yaşamaması için iman ile akıl arasında kendine özgü bir harmoni meydana getirmiştir. Bu harmoni sayesinde kendisiyle barışık insanlar, inananlar ortaya çıkacak ve giderek tüm toplum kendi içinde barışık bir toplum olacaktır. Hacı Bektaş'ın iman-akıl ilişkisi konusundaki görüşleri günümüz din felsefesi için de ufuk açacak mahiyettedir. Zira onun konuyla ilgili kendine özgü sentezi dinî epistemoloji alanında yeni araştırma konuları ve tartışma alanları meydana getirecektir.

Kaynakça

- ALTINTAŞ, R. (2003). İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl, İstanbul, Pınar Yayınları.
- ALTINTAŞ, R. (2005). "Mâtürîdî Kelam Sisteminde Akıl-Nakil İlişkisi", Marife: Bilimsel Birikim, cilt: V, sayı: 3, s. 233-246.
- AY, M. (2011). "Kelam'da Akıl-İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: LII, sayı: 1, s. 49-68
- AYDIN, M. S. (1986). "Allah'ın Varlığına İnanmanın Akliliği", İslâmî Araştırmalar, cilt: I, sayı: 2, s. 12-21.
- AYTAÇ, P. (2006). "Malumu Meçhul Olan İnsan", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2006, sayı: 40, s. 177-197.
- BOZKURT, H. (2008). Hacı Bektaş-ı Veli'nin Din Tasavvuru, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- COŞAN, E. (1987). Hacı Bektaş Veli ve Makâlât, İstanbul, Seha Neşriyat.
- ÇETİN, İ. (2002). "İman ve İnkârın Rasyonel Değeri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XI, sayı: 1, s. 87-102.
- DERVİŞ RUHULLAH (1340). Bektaşî Nefesleri, İstanbul, Orhaniye Matbaası.
- EBÛ HANİFE (1992). Fıkhu'l-Ekber, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri içinde, neşr. ve çev. Mustafa Öz, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- EĞRİ, O. (2009). "Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşilik Akıl, İlim ve İman İlişkisi", Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektaş Veli (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009), 2009, sayı: , s. 327-344.

- GÖLPINARLI, A. (1992). Alevi Bektaşî Nefesleri, İstanbul, İnkilâp Kitabevi.
- GÖLPINARLI, A. (trs). Vilâyetnâme (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî), İstanbul, İnkilâp Kitabevi.
- GÜLER, İ. (1999). Sabit Din Dinamik Şeriat, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- GÜZEL, A. (2002). Hacı Bektaş Velî ve Makâlât, Ankara, Akçağ Yayınları.
- HACI BEKTAŞ VELÎ (1996). Makâlât, (E.Coşan), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HACI BEKTAŞ VELÎ (2007a). Makâlât, (Hazırlayan, Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk) Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- HACI BEKTAŞ VELÎ (2007b). Velâyetnâme, (Hamiye Duran) Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- HACI BEKTAŞ VELÎ (2011). Besmele Tefsiri, (Hazırlayan, Hamiye Duran) Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- IZUTSU, T. (2000). İslam Düşüncesinde İman Kavramı, İstanbul, Pınar Yayınları.
- KADI ABDÜLCEBBAR, (2011). “Allah’ı Bilme Yolunda Düşünmek, Akıl Sahiplerine Vaciptir”, Çev. Murat Memiş, Din Felsefelerine Dair Okumalar içinde, Der. Recep Alpyağıl, İstanbul, İz Yayınları.
- ÖZCAN, H. (1992). Epistemolojik Açından İman, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- ÖZCAN, H. (1999). “Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: “Temelcilik” ve “İmancılık”, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: XL, “Necati Öner Armağanı” Özel Sayısı.
- ÖZTÜRK, Y. N. (1992). Tarih Boyunca Bektaşilik, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları.
- SAVAŞÇI, Ö. (2004). “Alevi-Bektaşî İnançının Temel Kavramları”, Alevilik, Hazırlayanlar: İsmail Engin/Havva Engin, İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 23-42.
- SAVAŞÇI, Ö. (2004). “Günümüzde Bektaşilik / Alevilik”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 2010, sayı: 55, s. 409-416.
- TAFTAZÂNÎ, Saduddin Mes’ud b. Ömer (trs). Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye, neşr. Muhammed Adnan Derviş, yer yok.
- TILLICH, P. (2000). İmanın Dinamikleri, Çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- USLU, F. (2004). Felsefi Açından İmanı Temellendirme, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- ÜLKEN, H. Z. (1958). Felsefeye Giriş-İkinci Kısım, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları. Üveysilikten Bektaşiliğe Kitâb-ı Cebbâr Kulu (1997). haz. Hasan Yüksel-Saim Savaş, Sivas.
- YARAN, C. S. (1997). “Dini Epistemolojide Eleştirel Akılcılık ve Tahkiki İmancılık”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 9, s. 217-238.
- YEŞİLYURT, T. (2003a). “Alevi-Bektaşîliğin İnanç Boyutu”, İslâmiyât Dergisi, VI / 3, 9-12. Ankara.
- YEŞİLYURT, T. (2003b). “Alevi-Bektaşî Düşüncesinde İman”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 8, s. 17-25.